

XƏTAININ “DƏHNAMƏ” POEMASINDA AŞIQ OBRAZININ DAXİLİ ALƏMİ İLƏ ƏLAQƏDƏ TƏDRİSİ

Orta məktəbdə Xətainin “Dəhnamə” poemasında Aşiq obrazının təhlili zamanı obrazın şagirdlər tərəfindən lazımı səviyyədə dəyərləndirilməsi üçün müəllimin onlara düzgün istiqamət verməyi çox vacibdir. Bu məqamda obrazın duyğular aləminin incələnməsinin xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəyini düşündürük. “Əsərdə sənətkarın hadisələrə, qəhrəmana münasibəti öz ifadəsini tapır. Belə ki, burada hadisənin, qəhrəmanın hərəkətlərinin, taleyinin yazıçıda doğurduğu düşüncələr, həyəcan, hiss və duyğular, sevinc, kədər, heyrət və s. əks olunur” [2, s.190]. Əsərin obrazlar üzrə təhlili yolunu tutan müəllim qəhrəmanın daxili aləminə həm də o səbəbə önəm verməlidir ki, heç də hər zaman mətnüstü mənadan faydalanaraq təhlil prosesini düzgün şəkildə aparmaq mümkün olmur. Bu cəhəti xüsusən klassik örnəklərin tədrisi barədə söyləmək gərəkdir. Dəyərli klassik ədəbiyyat nümunələrindən olan “Dəhnamə” poeması ciddi mətnaltı mənalara sahib olduğundan əsər üzrə məzmun və təhlil dərslərinin təşkilində ehtiyatlı davranmaq vacibdir. Məqalədə qarşıya qoyulan məqsəd Aşiq obrazının orta məktəbdə tədrisi prosesində daxili aləmi ilə əlaqədə öyrədilməsinin obrazın daha düzgün qavranılmasında səmərəli olacağı mülahizəsini yığcam şəkildə sübuta yetirməkdir.

Əsərdə əhvalatın Aşiqin dilindən nəql olunması, hadisələrin məhz onun ətrafında cərəyan etməsi bizə Aşiqi əsərin baş qəhrəmanı kimi səciyyələndirməyə imkan verir. “Ancaq bu obraz müəllif tərəfindən tamamilə formalaşmış bir şəkildə deyil, əsər boyu inkişaf və kamilləşmə dinamikasında təqdim edilməsi ilə maraq doğurur” [4, s.420]. Əvvəlki dərslərdə “Aşiqin əhvalı” sərlövhəli parçanın məzmununu ilə tanış olan şagirdlərə əsərin təhlili üzrə iş zamanı müəllim tərəfindən həmin parçanın daha dərinə incələnməsi nəticəsində Aşiq obrazının xarakterindəki özünəməxsus cəhətlər mənimsədilməlidir. “Aşiqin əhvalı” başlığı altında təqdim olunan parça eşqin Aşiq obrazına təsirini açıqlayır, şagirdlərə onun əvvəlki ruh halı ilə sonrakı ruh halı arasındakı fərqləri ayırd etməyə, eşqdən yola çıxan gəncin kamillik mərtəbəsinə yetmək uğrunda mücadiləsini qavramağa imkan verir. Burada diqqət çəkən məqamlardan biri əsərin qəhrəmanının hələ eşq dərəcəsinə mübtəla olmamışdan “Aşiq” adlandırılmasıdır. “Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əsərin qəhrəmanının “Aşiq” adlandırılması da şərtidir və onun sonrakı mənəvi-psixoloji statusunun əlamətini ifadə edir. Halbuki, poemanın əvvəlində qayğısız, həyat nemətləri ilə təmin olunmuş, təbiətin gözəlliklərindən zövq almağı bacaran bir gənc təsvir olunur” [4, s.421]. Burada gəncin eşqə eşqi tanımadan öncəki münasibəti qayğısızlığının təsvirini üstələyir:

Məşuq ilə eşqi tanımazdım,
Heç kimə könlül verim deməzdim.
Dərlərdi bu eşq qissəsini,
Dil zərrə yeməzdi qüssəsini [3, s.248].

Bir məqamı da unutmamaq olmas ki, Aşiq olduğunu deyənləri qınayan qəhrəman, həm də onlara nəsihət edir. M.Vəliyevin də haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, sonrakı misralarda qəhrəman nasehət obrazı kimi təqdim edilir. Bunu aşağıdakı misralarda görmək mümkündür:

Ey əbləhü kəcxəyalü biəql,
Bu sözmüdür ki, eylədin nəql.
Ol odə salamı canı kimsə,
Geydə verəmi inanı kimsə? [3, s.249].

Qeyd etdiyimiz kimi, poemanın baş qəhrəmanı olmasına baxmayaraq təhlil üzrə iş zamanı Aşiq obrazını əsərin digər obrazlarından bütövlükdə təcrid etmək şagirdləri onun hərtərəfli təhlilindən uzaqlaşdırmaqla bərabər duyğular aləminə səyahət imkanlarını məhdudlaşdırdığına görə, yolverilməzdir. Müəllim bu mühüm cəhəti nəzərə alaraq Eşq, Eşq odu, Ürək (Könlül, Dil), Hatif, Tanrı, Tale (Bəxt) kimi mücərrəd obrazlara da öteri yanaşmamalı, hər birini öz mənə dəyərinə uyğun şəkildə qiymətləndirməlidir. Şadlığa, qayğısızlığa alışmış Aşiqin şad ikən onu qəmgin edən könlülə “hezar nifrin qılması” və ardınca Könlünə müraciət yolu ilə deyilən “Ürəkdən şikayət yolu ilə şeir”in təqdimatı qəhrəmanın düşüncə vəziyyətinə, keçirdiyi hisslərə bir qədər də aydınlıq gətirməsi baxımından səciyyəvidir:

Ey eşqə özin fəda qılan dil,
Əz səbr məni cüda qılan dil.
Üşşaqı cahanda xürrəm ikən
Pür möhnəti pür bəla qılan dil [3, s.251].

Əsərin “Tanrıya yalvarış” başlıqlı parçası Aşiqin öz inancında sabitqədəm, “cahana məqsudu verən, hər kəsin əlindən tutan” Yaradana münasibətdə ümidvar olduğunu ifadə etməsi cəhətindən əhəmiyyət kəsb edir:

Ya hicri mənə vüsal qılğıl,
Ya həsrəti bu könlükdən algil [3, s.252]

Ürəkdən niyaz edən Aşiqə həyatdan cavab gələrək yuxusundakı gözəlin yerinin nişan verilməsi ilə gənc, sözün əsl mənasında aşiqə çevrilir, “yol”a çıxır, yol əhli olur. Göründüyü kimi, onun Haqq dərəcəsinə üz tutaraq etdiyi duada səmimiyyət, Yaradana qüdrətinə inanmı özünü göstərir. Yaradan istəsə idi eşq dərəcəsini aşiqin könlündən uzaqlaşdırıb bilərdi, amma ayrılığı, həsrəti ona rəva görür. Çünki bu həsrətin sonu aşiqin də dilədiyi kimi vüsal olacaqdır. Dərd çəkmədən, çətinliklərə qarşı səbir göstərmədən kamillik mərtəbəsinə yüksəlmək mümkün deyil. Əsərin əvvəlində verilən bu misralardan sonrakı səhifələrdə Aşiqin Məşuqəyə qovuşmaq həsrətində olduğunu izləyən şagirdlər əmin olurlar ki, poema nikbin sonluqla yekunlaşacaqdır.

“Aşiqin Məşuqəyə tərəf getməsi” başlıqlı bölmədə bağa gedib Məşuqəni görən Aşiqin heyreti, Məşuqənin qeyri-adi gözəlliyinin tərənnümü əks olunur. Burada Aşiqin daxili aləminin açıqlanmasında qəhrəmanın özü tərəfindən aparılan səmimi müqayisə əhəmiyyətli rol oynayır və bu, şagirdlərin nəzərinə çatdırılmalıdır. Belə ki, “*Mən zərrə ilə nə nisbət ol mah*”, “*Ol gögdə yerir, bəndə bər xak*”, “*Mən bir qulam, ol bir ulu sultan, Sultan ilə qul məqami xandan?*” misraları qəhrəmanın özünü məqam, səviyyə ilə bəndə, xak, qulam, qul, sultan, xandan kimi müqayisə etməsi, sevgilisinə, ucalmasına açıq-aydın işarədir. Bu misralardan çıxış edən müəllim diqqəti Aşiq ilə Məşuqə arasındakı məsafəyə yönəldərək izah edə bilər ki, sevgilinin uzaqlığının yaxınlığa, hicranın vəsələ çevrilməsi, məsafənin aradan qalxması üçün yola çıxmalı olan qəhrəmanın missiyasının açıqlandığı məqamlardan biri də budur. Çünki əslində, Aşiqin dediyi “zərrə” ilə “mah”ın bir parçasıdır. Onlar bütünləşməli, ikilik ortadan qalxmalıdır. Poemada verilən “Eşq atəşinin səciyyəsi haqqında” başlıqlı parçanın maraqlı cəhətlərindən biri bundan ibarətdir ki, eşq odunun sifətlərinə Hz.İbrahim, Hz.Yaqub, Hz.Əyyub peyğəmbərlərin, Məcnun, Fərhad, Şeyx Sənan kimi aşiqlərin və Züleyxanın simasında aydınlıq gətirilir. Bu məqamda müəllim fəndaxili və fənlərarası inteqrasiyanı təşkil edərək həm ümumi məzmunun, həm də obraz mövqeyində təhlilə cəlb etdiyi Eşq odunun malik olduğu cəhətlərin açıqlanmasına müvəffəq ola bilər. Eşq oduna düşərək olan qəhrəman burada Məcnunların, Fərhadların xələfi kimi çıxış edir. İndi öz canı həmin oda düşərək olmuş, onu ömrünün cavan çağında qocaltıb, vücudunda taqət qoymamışdır:

Bu eşq ilə kim, əsir boldum,
Dər vaxtı-cəvani pir boldum.
Qalmadı dəxi tənimdə taqət,
Qəsd etdi mana hücumu-fırqət [3, s.256].

Əsərdə Aşiqin öz bəxt və taleyindən giley-güzarının, ona şadlıq üzü görməməyi arzu etdiyinə də şahidi oluruq. Çünki bəxt onu düşərək olduğu qəmdən azad etməmiş, “könlünü qəm, gözünü nəm eyləmişdir”:

Ey bəxt, dedim ki olmağil şad,
Gəmdən mənə qılmağil sən azad.
Könlümü nəm eylədin, gözüm nəm,
Olmağil fəğan, işimni fəryad [3, s.279].

Və yaxud Səbanın Məşuqə tərəfindən həbs olunması xəbərini alan Aşiq “ahü zara düşüb” “fəğanü fəryad” qopararaq “pis gərdisdən” və taledən şikayət edir, könlünü qəm çəkməyə səsləyir:

Vaveyla ki, yar getdi əldən,
Ol sevgi nigar getdi əldən.
...Şad olma, könül, çək imdi gəmlər,
Gəm həmdəmi yar getdi əldən [3, s.287].

Qəhrəmanın İlahiyə üz tutaraq “bəxti-bədkarın” həmişə “bıdar” olmasını diləməsi, ardınca bəxtin cövründən Haqq qatında şikayət edəcəyini söyləməsi onun inancında qətiyyətli duruşunu, ümidini təmsil edir. İkinci dəfə Məşuqə tərəfə gedən Göz yaşı ümid xəbəri gətirəndə Aşiqin dilindən razılıq (şükür) tərzində şeir verilir. Yarın aşiqinə meyil etməsi qəhrəmanı sevindirir. O, “Həmdülillah!” nidası ilə aramlığını, Yaradana sonsuz şükürünü dilə gətirir:

Demiş ki, vüsələ qabil oldu,
Ol sevgi nigar, həmdülillah!
Qılsun eşigimdə demiş ol sərv
Yaşımni nisar, həmdülillah! [3, s.309].

Səbə vəsələ xəbərini gətirdikdə isə Aşiqin fərəhinin, coşğunluğunun həddi-hüdudu olmur. Eşitdiyi sözləri Xızırın dirilik suyu kimi “nuş edir”, “mürdə tən” canlanır. İndi o, dirilik suyuna yetən Xızıra nisbət bir kəs, Yusifinə qovuşan şikəstə Yaqubdur. Müəllim aşağıdakı misraların şüxluq və oynaqlığını şagirdlərin diqqətinə cəlb etməlidir:

Pəh, pəh ki, mənəm o Xızra nisbət
Kim, ana yoluxdu abi-heyvan.
...Pəh, pəh ki, mənəm şikəstə Yə’qub
Kim, buldu vüsali-xubi-Kən’an [3, s.316].

Poemanın sonlarına doğru verilən “Qovuşma çağının heyreti münasibətilə Aşiqin dilindən şeir” sərlövhəli parçada qəhrəmanın əhvalının heyret məqamı təsvir olunmuşdur. Burada “Can o zaman şad ola bilər ki, cananına qovuşmuş, qul o zaman sevinə bilər ki, sultanına yetmiş olsun” deyən Aşiqin daxili aləminin bütövlükdə fərqli olduğu göz qabağındadır:

Aşiq nə xoş ola hicr əlindən
Qurtulavü yarə ola mehman.
Gər dönsə fəragə vəslət, eyvay,
Xoşdur ki, vüsələ dönsə hicran! [3, s.321].

“Öz eşqində bütün cəfalara dözən, səbr, səbat və dözümlü göstərən Aşiq bütün sınaqlardan uğurla çıxır. Ona görə də süjet Aşiqin Məşuqə vəsələ qovuşma ümidi və vədi ilə, yəni nikbin finala başa çatır [1, s.123].

Yekun olaraq qeyd edək ki, lakonik şəkildə tədqiqə cəlb etdiyimiz “Dəhnamə” poemasında Aşiq obrazının daxili aləmi ilə əlaqədə tədrisi” mövzusu ilə qəhrəmanın əsasən özünə, könlünə, sevgilisində, eşqə və taleyə münasibətini incələyərək tədris zamanı bu cəhətlərin nəzərə alınmasındakı önəmin göz önünə gətirilməsinə qismən nail olduğumuz qənaətinə gəlməliyik.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev Y. Ali və orta məktəblərimizdə ədəbiyyat dərslərində klassiklərin tədrisi ilə bağlı mülahizələr. "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi" jur., Bakı, 2020, №1
2. Həsənlı B. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: Müəllim, 2014, 424 s.
3. Xətayi Ş.İ. Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 384 s.
4. Vəliyev M. Şah İsmayıl Xətayının "Dəhnamə" poemasında əsas qəhrəmanın inkişaf dinamikası. "Filologiya məsələləri" jur., Bakı, 2014, №3

Açar sözlər: *Aşıq, poema, obraz, təhlil, təlim prosesi.*

Ключевые слова: *Ашиг, стих, персонаж, анализ, учебный процесс.*

Key words: *Ashig, poem, character, analysis, teaching process.*

Xülasə

Orta məktəbdə ədəbiyyatımızın qədim və orta əsrlər dövründə yazıb-yaratmış bir sıra klassik sənətkarların yaradıcılığına aid bədii nümunələrin tədrisi zamanı müəyyən çətinliklərin ortaya çıxdığı məlumdur. Elmi-metodik ədəbiyyatda bu çətinliklərin dil, din, sənətkarlıq faktorlarından qaynaqlandığı qeyd edilmişdir. Həmin faktorların təlim prosesində nəzərə alınması əsərin mövzu-ideya xüsusiyyətlərinin şagirdlər tərəfindən düzgün mənimsənilməsi baxımından, sənətkarın irəli sürdüyü ideyanın qavranılması isə özündə yüksək əxlaqi dəyərləri ehtiva edən bu nümunələrin oxucu mənəviyyatına müsbət təsirinin ötürülməsi baxımından olduqca vacibdir.

Məqalədə Xətayının "Dəhnamə" poemasında Aşıq obrazının daxili aləmi ilə əlaqəli şəkildə tədrisi problemi öz əksini tapır. Aşıq obrazının təhlilində müəyyən çətinliklərin ortaya çıxması müəllimdən məsələyə ciddi yanaşmağı tələb edir. Aşıq obrazının təhlili zamanı obrazın şagirdlər tərəfindən lazımi səviyyədə dəyərləndirilməsi üçün müəllimin onlara düzgün istiqamət verməyi və izahatı çox vacibdir. Məqalədə bu məqamda obrazın duyğular aləminin incələnməsinin xüsusi əhəmiyyəti vurğulanır. Müəllif poemadan gətirilən nümunələr əsasında problemin həlli yollarına ümumi bir nəzər salır. Məqalədə həmçinin türk ədəbiyyatının nailiyyətlərindən də istifadə olunmuşdur.

Учение Хатаи в связи с внутренним миром образа Ашига в стихотворении «Дахнама»

Резюме

Известно, что определенные трудности возникают при обучении в средней школе образцов искусства, связанные с творчеством ряда художников-классиков, писавших и создававших нашу литературу в античные и средневековые времена. В научно-методической литературе отмечается, что эти трудности проистекают из языка, религии и мастерства. Учет этих факторов в процессе обучения очень важен с точки зрения усвоения студентами предметно-идейных особенностей произведения, восприятия идеи, выдвинутой художником с точки зрения передачи положительного воздействия этих примеров на читательскую мораль.

В статье отражена проблема обучения внутреннего мира образа Ашига («влюбленный») в поэме Хатаи «Дахнама». Возникновение определенных трудностей при анализе образа влюбленного требует от учителя серьезно относиться к вопросу. Во время анализа образа любовника очень важно, чтобы учитель давал им правильное направление и объяснение, чтобы ученики правильно оценили образ. Здесь подчеркивается особая важность исследования эмоционального мира образа. Автор дает обзор решения проблемы на основе примеров из стихотворения. В статье также используются достижения турецкой литературы.

Khatai's teaching in connection with the inner world of the character of Ashig in the poem "Dahnama"

SUMMARY

It is known that in high school there are certain difficulties in teaching art samples related to the works of a number of classical artists who wrote and created our literature in ancient and medieval times. It is noted in the scientific and methodological literature that these difficulties stem from language, religion and craftsmanship factors. Taking into account these factors in the learning process is very important in terms of students' mastery of the subject-idea features of the work, and the perception of the idea put forward by the artist in terms of transmitting the positive impact of these examples on the reader's morality.

The article reflects the problem of teaching the character of Ashig in connection with the inner world of the character of Ashig in Khatai's poem "Dahnama". The emergence of certain difficulties in the analysis of the character of the Ashig requires the teacher to take the issue seriously. During the analysis of the character of the Ashig, it is very important that the teacher gives them the right direction and explanation in order for the students to evaluate the character properly. At this point, the article emphasizes the special importance of studying the emotional world of the character. The author gives an overview of the solution to the problem on the basis of examples from the poem. The article also uses the achievements of Turkish literature.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova